

הרב יעקב אפשטיין

קדושת שביעית בדבש

הצגת השאלה

- א. דברי האחרונים והקושי בדבריהם
  - ב. זה וזה גורם
  - ג. הדבש מעוכל בגוף הדבורה
  - ד. בהמה שנתפטמה מדברים אסורים
- סיכום

הצגת השאלה

האחרונים דנו האם יש קדושת שביעית בדבש.

הגמרא בבכורות (ז ע"ב) דנה מדוע דבש מותר באכילה, ומביאה שני טעמים: טעם אחד מגזירת הכתוב המתיר דבש באכילה, וטעם שני מכיון שהדבורים מכניסות אותו לגופן אבל אין ממצות אותו מגופן. הנ"מ היא לגבי דבש גיזין וצרעין שאף אותו אינן ממצות מגופן. הראשונים נחלקו כאיזה לשון פוסקים להלכה. ושתי הדעות הובאו בשו"ע (יו"ד סי' פא ס"ט).

לדעה¹ שהדבורים מכניסות אותו לגופן אבל אין ממצות אותו מגופן, הדבש נוצר מצוף ואבקת פרחים הקדושים בקדושת שביעית, והדבורים בהוספת חומרים מגופן הופכים אותם לדבש. והשאלה היא: קדושת שביעית שבפרחים להיכן הלכה. ובמה שונה דין הדבש מכל פרי הקדוש בקדושת שביעית שאף לאחר שעיבדו אותו ועשו ממנו מיץ או מיני מרקחת והוסיפו לו חומרים נוספים עדיין קדושתו עליו?

---

1. לדעה הראשונה משום גזירת הכתוב, יש לומר שדבש אין בו קדושת שביעית מפני שאע"פ שהוא יוצא מדבר טמא (שרץ העוף) – התורה התירה אותו וסברה ש"פנים חדשות באו לכאן" וה"ה לגבי קדושת שביעית או איסורים אחרים התורה התירה אותם. וכשם שאין לשאול: טומאת שרץ העוף שבדבש להיכן הלכה – ה"ה לגבי שאר איסורים המעורבים בהם.

א. דברי האחרונים והקושי בדבריהם

הגרצ"פ פרנק (גאון צבי, כרם ציון הלכות שביעית, עמ' נח) הביא דברי הגר"מ הורביץ שלכאורה יש קדושת שביעית בדבש דבורים. וכתב הגרצ"פ פרנק ליישב את שאלת קדושת השביעית בדבש שכיון שהפרחים קדושים בקדושת שביעית, והדבורים כבר "אכלו" את הפרחים, נעשתה מצות השביעית באכילת הדבורים את הפרחים, וכל דבר שנעשתה מצוותו פקעה קדושתו.

הסבר זה צ"ע שכן מנ"ל שפקעה קדושת שביעית מהפרחים בגלל לקיטת הצוף והאבקה. הרי בפירות שביעית אין איסור אכילה אלא קדושת שביעית בלבד, וא"כ מדוע תפקע הקדושה? עוד קשה בדברי הגרצ"פ זצ"ל שמשמע מדבריו שפרי שנעשה בו שימוש הרגיל אין בו קדושה יותר, עפ"י דבריו בגד הנצבע בצבעים שהופקו מפירות שביעית, לא תהיה בו קדושה, שהרי נעשתה בו מצותו. ואילו הרש"ס (פ"ט מ"א) כתב שיש בבגד קדושת שביעית אף לאחר צביעה, משמע שאפילו נעשתה מצותם עדיין יש בפירות שביעית קדושה. ורק אם נפסל לאכילת אדם או לאכילת בהמה פקעה קדושתו. עוד קשה על הגרצ"פ פרנק, שהדבורים אינם אוכלות את הצוף שאוספות, אלא רק מלקטות חלקים מהפרחים.

אף הרה"ג ישראלי זצ"ל העיר על הסתפקות הגרצ"פ פרנק: "הספק אין לו יסוד" (עי' התורה והארץ ח"ג עמ' 173).

במעדני ארץ (סי' ד אות ה ד"ה והנה) כתב על פי דברי הגמרא (שבת צ ע"א, ע"ז יד ע"א): "כל שיש לו עיקר יש לו שביעית, וכל שאין לו עיקר אין לו שביעית", א"כ לגבי דבש כיון שאין לכוורת שורש בקרקע אין לו קדושת שביעית. ואף דבריו קשים ואינם מתרצים את השאלה: קדושת שביעית שהיתה בפרחים והועברה דרך הדבורים לדבש, להיכן הלכה.

ונראה שהגרשז"א לא התייחס למקור ממנו מופק הדבש, אלא ע"מ להוציא מדברי ר' אליעזר שכוורת דינה כקרקע (שביעית פ"י מ"ז), הסביר שכיון שהלכה כחכמים דינה לכל דבר כדבר שאינו גדולי קרקע. וע"כ הדבש אינו גדולי קרקע, אבל לא התייחס לקדושת שביעית שבדבש.

הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א (אמונת עתיך גליון 41) כתב שהפטור של הדבש מקדושת שביעית נובע מכך שמציצת הדבורים את הצוף הוא בשלב הפרחים, לפני נפילת עלי כותרת. וקדושת שביעית חלה על הפירות משעת החנטה בלבד (ר"ה יג ע"א)² וקודם לכן לא חלה קדושת שביעית, ולכן אין בדבש קדושת שביעית כלל.

2. לדעת הרמב"ם (פ"ד ה"ט) החנטה היא עונת המעשרות שהיא שליש בישולו (הל' מעשר פ"ב

תירוצו של הרב עמיחי צריך עיון, הרי אנו פוסקים שבפרחים לריח (ואלו רוב הפרחים שהדבורים מלקטות מהן) ישנה קדושת שביעית לפחות מספק (עי' התורה והארץ ו עמ' 589 ומקורותיו), ו"א שיש בהם אף איסור ספיחין (שבת הארץ פ"ז ה"ט הערה 11), וא"כ, לכאורה אף לפני שלב הפרי ישנה קדושת שביעית בפרחים. ואולי צריך לחלק בין פרחים שמגדלים אותם לריח שקדושים בקדושת שביעית **כבר בשלב הפרח**, לבין פרחים שהם שלב בגידול לפני הפרי, כשהפרי הוא עיקר התוצרת, ובהם הפרי מתקדש מעוה"מ, מסמדר או מבוסר כפי שבאר הרב עמיחי.

יש להעיר שלא מצאנו שהשאלה על איסור הדבש נידונה בהקשר לשום איסור אחר, כגון כלאי הכרם או דבש הבא מפרחי עצי אשרה. ולא מצאנו שהאחרונים עוררו על מקור הפרחים מהם נוצר הדבש. וצ"ע מדוע, והלא איסורים שהזכרנו הם איסורי הנאה ולא רק קדושה כפירות שביעית, וא"כ לדברי הרב עמיחי דבש היוצא מפרחים אלו אסור בהנאה. וכן דבורים שלקטו משדה הקדש – הנהנה מן הדבש מעל וצ"ע.

ננסה למצוא הסברים אחרים שיועילו לכל האיסורים מדוע אין בדבש קדושה או איסור הנאה.

ב. זה וזה גורם

טעם פשוט להיתר הוא מצד זה וזה גורם, וכי מי יודע מהיכן הביאו הדבורים את הצוף? ואע"פ שמניחים כוורות ליד שדות או מטעים כדי להרבות בהפריית הפרחים, וכי יש אפוטרופוס לדבורים שנאמר שאינן מלקטות מאזורים נוספים? ופרחי בר אלו אינם קדושים בקדושת שביעית כדין צמחי הפקר המובאים במסכת שביעית (פ"ט מ"א). וכן אם השדות אסורים בהנאה, הרי יש שדות רבים שאינם אסורים בהנאה ולכן לכל היותר יש בדבש דין זה וזה גורם. עולה שהדבש הנוצר הוא מפרחי צמחים הקדושים בקדושת שביעית או אסורים בהנאה ומפרחי בר, וכיון שבזה וזה גורם אין דיני רוב ומיעוט (עי' אנ"ת ערך זה וזה גורם הערה 19), יש להתיר את הדבש מצד זה וזה גורם.

ה"ג, הלכות מע"ש פ"א ה"ב-ג). שלב זה הוא הרבה אחרי שלב הופעת הפרחים, ובודאי לאחר תחילת היווצרות הפרי (רמב"ם פ"ה ה"ז). דעת התוס' היא שהחנטה לאחר נפילת עלי הכותרת והופעת הפרי עצמו, ואף לשיטה זו אין בפרחים קדושת שביעית. אמנם דעת המאירי (ריש ראש השנה) היא שקדושת שביעית חלה עם הופעת הפרחים, אולם דבר זה צ"ע, ופסיקת האחרונים כדעת הרמב"ם או התוס' שחנטה היא שלב מסוים בהתפתחות הפרי. (עיין שר"ע סי' שלא סעי' קכה, משפט כהן סי' ג, חז"א סי' ז ס"ק יב).

גורם נוסף להיתר הוא החומרים שהדבורים מוסיפות לצוף מגופן כדי להופכו לדבש. חומרים אלו שהם מותרים, מפני שאינן ממצות אותם מגופן, נוספים לכל דבש ולכן יש בדבש שני גורמים להיתר: צוף מפרחים מותרים, חומרים מותרים שהן ממצות שלא מגופן.

ג. הדבש מעוכל בגוף הדבורה

נראה יותר שסיבת ההיתר כמעט בכל האיסורים הוא שהדבש משתנה בגוף הדבורה (כפי שידוע גם מחקירת הטבע). והותר לאחר שיצא מגופה משום ש"פנים חדשות באו לכאן", ואין לקרוא עליו שם שביעית. אמנם גם אין לאוסרו מצד היוצא מן הטמא משום שאינו מתמצה מגופן (לשיטה זו).

ונביא דברי ראשונים ואחרונים הכותבים שהדבש משתנה בגוף הדבורה. באור זרוע (חלק א, הלכות בכורות סימן תפא) נאמר:

ת"ש מפני מה אמרו דבש דבורים מותר מפני שמכניסות אותו לגופן. שאוכלות מפרחי אילנות ומהם נעשה הדבש [במעיהם] ואין ממצות אותו מבשרן.

היינו, הדבורים מכניסות אותו לגופן ומוציאות את הדבש, והדבש אינו מתמצה מגופן אבל משתנה לגמרי, והצוף הנכנס הוא כמעוכל (בהיתר).

וכ"כ בערוך השלחן (סי' פא סעי' ט):

ואי משום שנשתנו הרי אין לך שינוי יותר מדבש שמכניסים פרחים ומוציאין דבש...

וכן דברי המשנה ברורה (סימן רד ס"ק נ):

הרי הוא כשאר דבש – דנתבאר בסי' ר"ב ס"ח דמברך עליו שהכל ולסימנא בעלמא נקטיה ובאמת אפילו החולקין בדבש תמרים מודו בדבש דבורים דאע"ג **דהדבורים מכניסין מי פירות לתוך גופן** ומוצצין מהן ועי"ז נעשה הדבש **מ"מ אין טעם הפירות נרגש כלל בהדבש** [ב"ח].

ומסבירו בשו"ת אגרות משה (חלק א"ח א' סימן סג ד"ה ומה שהקשה):

ומה שהקשה ידידי בדבר דבש דבורים דכיון דאין טעם הפירות נרגש בהדבש כדאיתא במ"ב בשם הב"ח בסי' ר"ד סק"נ, מ"ט לא נאסר מדין דבר היוצא מן הטמא, איני רואה שום קושיא דאף שאין ממצות אותו מגופן כדאמר בטעם ההיתר דדבש בכורות דף ז', **מ"מ ע"י שהיו עכ"פ בגוף הדבורים נאבד טעם הפירות שמצצו מהן**. וראיה גדולה דאף

דנאבד הטעם ע"י שהיו בגוף אינו משום שנכנס שם איזה טעם בגופו דהא בגמ' שם איתא במי רגלים של חמור שאף שודאי אין לו טעם המשקין ששתה מהם וגם נוסף בהו ע"י שבאו מגוף החמור שמעלו לירקונא, ומ"מ אמר שם לחד טעמא שלאו מגופיה מימצי, ולכן גם בדבש דבורים אף שלכר"ע אין ממצות אותו מגופן, עשה מה שהיו בגוף הדבורים לשנות טעם המי פירות.

וכ"כ בשו"ת ציץ אליעזר (חלק י"א סימן נט ד"ה וזה הא):

וזה הא בודאי ברור הדבר שגם גבי דבש דבורים גופיה אין הכוונה שרק מובילות הדבש מהעשבים והפרחים אל כוורתיהם בבחינה לוקח מכאן ומעביר לכאן בלבד, וכדכבר העיר מזה הפרי תואר בסי' פ"א סק"א, דאין הדעת מסכמת לזה דהעשב והטל מעצמם דבש נינהו דא"כ בא ונסחוט העשב עצמו שממנו רועה הדבורה ועושה הדבש ונחזי אי מצינא לאפוקי מכל העשבים טיפת דבש, אלא ודאי דמאמצעות גוף הדבורה מתהוה הדבש מהעשב עיי"ש.

ונראה שכוונתו לדברי הפרי תואר (שם):

ואית לן למידע דגם לדעת רמב"ם בהכרח לומר דדובשא עכ"פ מבשיל ומתתקן בגוף הדבורה דלא מכחשינן המוחש כיון שכן הו"ל למיסר לצד היותו שואב מלחות הדבורה ומשביח... ולא קא שרינן ליה אלא לצד דלא מבלע.

ד. בהמה שנתפטמה מדברים אסורים

ביר"ד (סי' ס"א) כתב הרמ"א:

בהמה שנתפטמה בדברים אסורים מותרת (מרדכי דיבמות פ' אלמנה לכ"ג)³ אבל אם לא נתפטמה כל ימיה רק בדברים אסורים אסורה (תוס' דתמורה פ' כל האסורים).⁴

ונחלקו הש"ך והגר"א בהסבר המרדכי. הש"ך (ס"ק ה) כתב שלמרדכי מותר להאכילה לכתחילה בדברים האסורים ורק בכרשיני ע"ז אסור משום שאסורים בהנאה; וז"ל:

וכ"נ דעת האו"ה סוף כלל מ"ז דאפילו היכא דעיקר גדילתה היתה מן

3. מרדכי (יבמות פ"ז אות טו).

4. תוס' (תמורה לא ע"א ד"ה שינקה).

הבהמה הטמאה שרי משום דמעוכל הוי כשורף וא"כ ה"ה נתגדלה כל ימיה רק בדברים האסורים דמותר.

והגר"א הסביר אף במרדכי משום זה וזה גורם, אבל אם נתפטמה כל ימיה באיסור – אסורה. והביא עוד מתוס' תמורה שהסתפקו בכך אם אסורה רק לגבוה או גם להדיוט והכריע לאיסור דאסורה אף להדיוט. ועי' בשפתי דעת.

ובערוה"ש (שם ס"ק ו) פסק כש"ך:

וא"כ י"ל דרק באיסור עכו"ם החמירו ולא בשארי איסורים או עכ"פ באיסורי הנאה החמירו ולא באיסורי אכילה שאין טעם לאסור שהרי המאכל נתעכל במעיה, וכל גדולי האחרונים הסכימו להיתר (ש"ך ופר"ח וכו"פ ומהר"ט וכנה"ג).

וכן הסיק (שם ה"ז) שרק באיסורי עכו"ם אסור משום שהתורה אסרה אף פרש (=צואה) משום לא ידבק בידך וכו'. ולרמב"ם אף בכרשיני עכו"ם מותר לגבוה. וקדושת שביעית קלה מאיסורי הנאה ואיסורי אכילה וע"כ אין כלל לאסור את הדבש הנוצר ממנה.

סיכום

העולה מן הדברים, שלרוב דעות האחרונים, הדבש – אף ללא הסתמכות על "זה וזה גורם" – מותר לכתחילה, אף שבא מפרחים הקדושים בקדושת שביעית, מפני שנחשב למעוכל בגוף הדבורה. ואף לסוברים שלהתיר בהמה שנתפטמה מאוכל אסור צריך לסמוך על זו"ז גורם – בדבש יש גורמי היתר: חומרים מותרים שהדבורה מוסיפה לשם עשיית הדבש, ואף אם איננו סומכים על גורמי היתר שהדבורה מפרישה, ישנם פרחי היתר שהדבורה אספה מהם צוף. ובנוסף לכך ראוי לציין שרוב הראשונים נקטו להלכה שלא כרמב"ם והסתמכו על גזירת הכתוב להתיר דבש ולא על הטעם שאינו מתמצה מגופן (יר"ד סי' פא סעי' א וסעי' ח). ומכל הטעמים הללו נראה לענ"ד שהדבש מותר, ואינו קדוש בקדושת שביעית.⁵

5. בהסכמה לספרי (חבל נחלתו ח"ב) כתב הגר"ד ליאור שליט"א, רב העיר קרית-ארבע-חברון: "גם לענ"ד נראה שהנימוק שהמיץ שהם מצצו נחשב כמעוכל ופוקע ממנו דין קדושת שביעית כמו שמצינו גם לגבי דברים אחרים שאם בעלי חיים בולעים מאכל הוא נחשב למעוכל הן לגבי חמץ והן לגבי טומאת אוכלין עי' שו"ע אר"ח סי' תסז סעי' טז והגר"א שם. וכאן שזה מדרבנן ודאי שיש להחשיבו כמעוכל לכל השיטות".